

Jouni Kitti:

ELÄMÄNTAVASTA RAHATALOUTEEN

18-22.6.01 pidettiin Inarissa toinen porokansojen maailmakongressi. Minulla oli tilaisuus kuunnella monet porokansojen elämään ja toimeentuloon vaikuttavat tieteelliset esitelmät ja esitetyt puheenvuorot. Olisin toivonut, että myös Suomen poronhoidon muutoksista olisi kerrottu hiukan historian valossa.

Asuinympäristönsä perusteella Suomen saamelaiset on ryhmitelty etnografisessa kirjallisuudessa metsä-, tunturi-, joki ja järvisaamelaisiin (Nickul 1970, esipuhe). Asuinympäristö on muovannut pitkälti lappalaisten ja saamelaisten elinkeinojen, elämäntavan ja koko kulttuurin kehitystä. Metsäsaamelaisia edustavat Suomessa koltat ja inarinsaamelaiset. Metsäsaamelaisten porotokat ovat olleet eri ajoilta peräisin olevien maakirjojen ja katselmuskirjojen mukaan perinteisesti pieniä kun taas pyyntielinkeinot ovat olleet poronhoidon lisäksi heille tärkeitä. Inarinsaamelaisia, joille kalastus on ollut tärkeä elinkeino, kutsuttiin aikoinaan kalastajalappalaisiksi, nykyään kalastajasaamelaisiksi. Tunturisaamelaisten poronhoito on ollut ekstensiivisempää kuin metsäsaamelaisten. Suurporonhoito, joka lienee levinnyt Suomen Lappiin lännestä, on useiden tutkijoiden mukaan (viittaukset) elinkeinona suhteellisen nuorta.

Lapinmaa jakautui perinteisesti kyläkuntiin, joiden rajoina olivat esim. tunturit tai vesistöt (Itkonen 1948:246). Itkosen ja Vilkunan mukaan alkuaan kylä muodostui perheen tai suvun yhtymästä, jolla oli oma laidunalueensa. Myöhemmin kylään saattoi kuulua useita sukukuntia. Jokainen sukualue muodosti kokonaisuuden, siis vuotuisen kalastus-, metsästys ja pienimuotoisen porotaloussysteemin. Perheet elivät alueillaan vain kaikella sillä, mitä luonto valmiina eri vuodenaikoina koottavaksi ja nautittavaksi tarjosi. Siksi nautintakohdetta ja asuntoa oli usein muutettava mutta aina samalla tavoin vuodesta vuoteen, koska luonto säilyi samana ja siten vain tietyiltä paikoilta sai tarpeellisen ravinnon ja muut elämiselle välttämättömät tarpeet. Vilkuna toteaaakin, että villistä luonnosta suoraan ravintonsa hankkiva perhe tarvitsi elääkseen laajan alueen, jota hän kutsuu vuotuiskokonaisuudeksi. Hän jatkaa ”kun se joltakin kohtaa rikkoontui, perhe joutui kurjuuteen. Ottaen huomioon pyyntiyhteisöissä eläneiden lappalaisten lisääntymisen tarjolla oleviin riista- ja kalavaroihin nähden siinä määrin että kaikille ei enää ollut mahdollisuuksia saada elantonsa pelkästään pyynnistä, oli monien lappalaisten ryhdyttävä uudisasukkaiden tavoin tilallisiksi, mistä seurasi ennen pitkää elintavan ja kielen vaihto. Alkuaan saamelaiset siten oppivat maanviljelyn suomalaisilta uudisasukkailta, jotka uudellakin asuinalueella jatkoivat entisen elinkeinon harjoittamista (Siuruainen 1973:31)

Pyyntikulttuuria pidetään ainoana kulttuurimuotona, jonka pitkäaikaisvaikutus arktisiin ja subarktisiin oloihin tunnetaan. Myöskään se ei ole toiminut täysin jälkiä jättämättä. Kalevi Rikkinen on Kuolan Lapin saamelaiskylien sijaintia koskevassa tutkimuksessaan osoittanut, että myös metsästystä, poronhoitoa ja kalastusta harjoittanut kyläyhteisö muutti toiminnallaan pysyvästi luontoa (Rikkinen 1981:201-207). 1800-luvun lopulla sijaitsevat Kuolan niemimaalla useita lapinkyliä aivan metsärajan tuntumassa. Talvikylät, joiden käyttö oli kaikkein tehokkainta, täytyi siirtää 15-20 vuoden välein, koska kylien lähettäviltä puut loppuivat. Useinkaan ei ollut kysymys tilapäisestä ilmiöstä vaan pysyvästä muutoksesta. Tundra levisi siirtymisen mukana yhä etelämmäksi. Sama ilmiö on todettu myös Suomen pohjoisempien lapinkylien kohdalla. Lapinkylien alueelle levinnyt talonpoikauskulttuuri näyttää olleen Massan mukaan luonteeltaan subarktisiin

oloihin sopeutunutta puolipaimentolaisuutta, jossa toiminta jakautui monipuolisesti luonnon eri alueille. Sama seikka voidaan havaita pohjoisten kuntien maakirjoista ja veroluetteloista. Tilajärjestelmän leviäminen merkitsi lappalaisille pyyntireviirin vähittäistä pienenemistä vaikuttaen lappalaisten kaikkiin perinteisiin elinkeinoihin supistavasti ja rajoittavasti.

Kyläkunnan alueella oli tietyt paikat, joihin eri vuodenaikoina pysähdyttiin porojen laiduntamista varten. Laitumia käytettiin paimentaen poroja. Paitsi poronhoitoa harjoitti suku myös metsästystä ja kalastusta. Erityisesti tunturisaamelaisten keskuudessa harjoitettiin porojen paimentamista myös valtakunnan rajojen yli. Vuonna 1852 suljettiin Norja ja Suomen välinen raja, ja myöhemmin kiellettiin paimentaminen myös Ruotsin ja Suomen rajan yli. Toimenpide pienensi porolaitumia ja haittasi vaihtolaitumien käyttöä. Se sai aikaan myös muuttoliikeettä _Norjasta Suomeen ja myöhemmin Suomesta Ruotsiin ja päinvastoin (Itkonen 1948: 124-125).

Poronhoito on Ruotsissa ja Norjassa ns. lappalaiselinkeino, jona sitä Suomessakin alun perin on pidetty. Kehitys lähti Suomessa toiseen suuntaan jo 1700-luvulla, sillä uudistilallisetkin alkoivat hoitaa poroja ja liittivät poronhoidon osaksi viljely- ja karjatalouttaan (Aikio-Helle 1985, 189). Suomessa oikeus omistaa ja myös hoitaa poroja on jokaisella poronhoitoalueella asuvalla Suomen ja Eu-kansalaisella ja paliskunnalla. Ruotsissa poronhoito-oikeus on ainoastaan saamelaisilla, tarkemmin sanottuna lapinkylien osakkailla. Poikkeuksen muodostaa ns. konsessioporonhoito, jota harjoitetaan varsinaisen tunturivyöhykkeen eteläpuolisilla, maatalousvaltaisilla seuduilla. Kuka tahansa ruotsalainen voi omistaa poroja, mutta ei saa harjoittaa poronhoitoa. Norjan pohjoisella poronhoitoalueella saavat ainoastaan saamelaiset harjoittaa poronhoitoa. Tämän alueen ulkopuolella on myös muilla oikeus poronhoitoon, mutta tällä on ainoastaan vähäinen merkitys.

Poronhoito on erityisesti 1960-luvulta lähtien joutunut läpikäymään syvällisen muutosprosessin. Suurin osa poron entisistä käyttö- ja hoitomuodoista on jäänyt historiaan ja tällä hetkellä lihantuotanto näyttää olevan porotaloudessa ainoa päätarkoitus. Tämä kehityksen taustalla on havaittavissa koko yhteiskuntarakenteessa tapahtunut muutos, jonka myötä myös saamelainen tai lappalainen poromies on kytketty rahatalouteen.

1930-luvulla voimaan tulleen ensimmäisen poronhoitolain perusteella poronhoitoalue jakaantui paliskuntiin, joka jossakin määrin rajoitti laidunalueiden perinteistä käyttöä. Norjan puolella ei enää saanut laiduntaa poroja ja paliskuntarajat rajoittivat laidunalueiden käyttöä. Perinteisessä lappalaisessa poronhoidossa porojen hoitaminen perustui poron luontaisiin vaistoihin ja vuotuisiin tapoihin. Siihen perustui myös laidunkierto, jonka tarkoituksena oli turvata laidunten riittävyys eri vuodenaikoina. Poronhoito onkin Helena Ruotsalan mukaan muuttunut nykyaikaiseksi nopeasti teknistyneeksi ammatinharjoittamiseksi, joka perustuu hyvin pitkälle liiketaloudellisiin laskelmiin. Moottorikelkka otettiin käyttöön 1960-luvun alkupuolella ja 1970-80-lukujen uutuuksina tulivat käyttöön maastomoottoripyörät ja mönkijät. Samoin auto ja peräkärry ovat nykyisin käytössä varsin monella poromiehellä. Kaikki nämä ovat lisänneet yksittäisen poromiehen kustannuksia. Monet näistä poronhoidon teknisistä apuvälineistä ovat taloudellisesti rasittavia ja niihin sijoitetut panokset menevät elinkeinon ulkopuolelle aivan toisella tavalla kuin aikaisemmin. Joten porotuotteiden markkinoimisesta on tullut yhä korostuneempi merkitys poromiesten elintasolle. Lihatuoton kohottamiseksi porokarjat on muutettu vaadinvoittoisiksi ja rajallisten luonnonvaraisten laitumien

kantokyvyn vuoksi on jouduttu siirtymään yhä enemmän lisäruokintaan (katso myös porolukutyöryhmän muistio) Ratkaisevin ero aikaisempaan poronhoitoon nähden onkin se, että aikaisemmin poroja pidettiin, että voitiin tuottaa ravintoa perheelle ja vaihtaa Norjasta elintarvikkeita ja muita tarpeellisia välineitä omaan talouteen. Nykypolven lappalaisia poromiestä voisikin luonnehtia, että hän tullut riipuvaiseksi ulkopuolisista taloudellisista suhdanteista, poronlihan hintatasosta ja nykyään myös sen vientimahdollisuuksista (edellytys pysyä mukana on, että ulkopuolisia tuotantopanoksia on saatavilla).

Kirjallisuus:'

Aikio, P& Helle, T (1985): Poronhoito – katsaus Lapinmaan perinteisen elinkeinon historiaan. Lappi 4: Saamelaiten ja suomalaisten maa, 188-205. Karisto. Hämeenlinna.

Itkonen, T. I. (1948). Suomen lappalaiset vuoteen 1945. I-II. Porvoo

Massa, I. (1983): Ihminen ja Lapin luonto. Lapin luonnonkäytön historiaa. Suomen Antropologisen Seuran toimituksia 12. Transactions of the Finnish Anthropological Society No. 12. Helsinki

Ruotsala, H (1989): Paliskuntain Yhdistys. Rovaniemi.

Tegengren, H. (1952): En utdöd lappkultur i Kemi lappmark. Studier i Norfinlands kolonisationshistoria. Acta Academiae Aboensis Humaniora XIX.4. Åbo Akademi.

Vilkuna, K. (1971). Kalevalaseuran vuosikirja 1971:51. Porvoo-Helsinki.